

Сковронський Богдан Володимирович,
*кандидат філософських наук, доцент
доцент кафедри дизайну і технологій
факультету дизайну та реклами
Київського національного університету
культури і мистецтв
orcid.org/0000-0001-5413-6630
skovronskij81@gmail.com*

КОМУНІКАЦІЯ ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮВАННЯ ЯВИЩ ДІЙНОСТІ В НАУЦІ ТА МИСТЕЦТВІ

У роботі порівнюються комунікативні засоби науки та мистецтва з точки зору комунікації як особистісного способу пізнання дійсності. Зокрема, здійснюється спроба знайти точки дотику комунікативних моделей, що пропонуються, з одного боку, наукою з її логічним апаратом осягнення дійсності, а з іншого боку, мистецтвом, яке вибудовує модель дійсності на основі відчуттів та апелює до емоцій і глибинних архетипів людської свідомості. У даному контексті пізнання може здійснюватися через посередництво комунікативних засобів, які надає мистецтво, зокрема через такі структури свідомості людини, як уява, на основі знакових чуттєво доступних засобів зв'язку людини та предметів дійсності. Таке пізнання є одним із способів набуття особистісного знання. За визначенням М. Полані, це знання, яке виростає на основі індивідуального досвіду комунікування із предметом, що пізнається. Із метою вироблення підходу до подібного роду когнітивної практики у статті здійснюється огляд наукової літератури стосовно описаного явища. Так, загальна методологічна база проблеми поділяється на чотири групи. Перша група, яка є найбільшою, представлена літературою, яка розкриває значення комунікативних процесів у вивченні культурної динаміки. До другої групи належить література, що розкриває семіотичну специфіку моделювання у комунікативному просторі. Третя група присвячена роботам, які визначають методику вивчення структури комунікативного простору. Четверта група розкриває окремі аспекти теми в зв'язку з уведенням поняття «модель» у практику комунікаційних досліджень, а також розглядає різноманіття комунікаційних моделей, цілей і умов їх створення. Загальним підсумком роботи є спроба окреслити перспективу подальшого використання моделей, створених засобами мистецтва для відтворення характеристик змодельованого об'єкта і створення умовного образу дійсності реалій культури. Модель в даному відношенні потрібна досліднику для кращої організації його думок про дійсність і виявлення механізмів її дослідження. Це актуалізує звернення до проблеми виявлення структури комунікативного простору як необхідного етапу у вивченні культури.

Ключові слова: комунікація, модель, знак, уява, артпрактики, пізнання.

Skovronskiy Bohdan,
*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Design and Technology
Faculty of Design and Advertising
Kyiv National University of Culture and Arts
orcid.org/0000-0001-5413-6630
skovronskij81@gmail.com*

COMMUNICATION AS A WAY OF MODELING THE PHENOMENA OF REALITY IN SCIENCE AND ART

The article compares the communicative means of science and art from the point of view of communication as a personal way of cognition of reality. In particular, an attempt is made to find “points of contact” of communicative models offered, on the one hand, by science with its logical apparatus of comprehension of reality, and on the other hand, by art, which builds a model of reality on the basis of sensations and appeals to emotions and deep archetypes

of human consciousness. In this context, cognition can be carried out through the mediation of the communicative means provided by art, in particular through such structures of human consciousness as imagination, on the basis of symbolic, sensuously accessible means of communication between man and objects of reality. Such cognition is one of the ways of acquiring “personal knowledge”, according to M. Polanyi, knowledge that grows on the basis of individual experience of communication with the object being cognized. In order to develop an approach to this kind of cognitive practices, the article reviews the scientific literature on the phenomenon described. Thus, the general methodological basis of the problem is divided into four groups. The first, the most numerous, is represented by the literature that reveals the importance of communicative processes in the study of the dynamics of culture. The second group includes the literature that reveals the semiotic specifics of modeling in communicative space. The third group is devoted to works that determine the methodology for studying the structure of communicative space. The fourth group reveals certain aspects of the topic in connection with the introduction of the concept of “model” into the practice of communicative research, and also considers the variety of communication models, the goals and conditions of their creation. The overall result of the work is an attempt to outline the prospect of further use of models created by means of art to reproduce the characteristics of the modeled object and create a conditional image of reality and cultural realities. In this respect, the researcher needs a model in order to better organize his thoughts about reality and to identify the mechanisms of its investigation. This actualizes the problem of identifying the structure of communicative space as a necessary stage in the study of culture.

Key words: communication, model, sign, imagination, art practices, cognition.

Культурна ситуація у сучасному світі характеризується надзвичайною інтенсивністю збільшення потоків інформації, зростання обсягу якої можна описати у вимірах геометричної прогресії. Причиною цього є бурхливий розвиток технічних та інформаційних засобів зв'язку в єдності з глобальними процесами інформатизації, що призводить до виникнення нових феноменів, пов'язаних з комунікацією, комунікаційними особливостями культури, існуванням людини у світі інформації, комунікацій та комунікативному просторі. Традиційно феномени комунікації прийнято розглядати як процеси обміну інформацією, а отже, впливу технічних засобів зв'язку на людину і пов'язані з цим процеси глобалізації. Проте таке розуміння враховує лише кількісний аспект процесу. Натомість в останні десятиліття стає все більш очевидним, що для комунікаційних процесів у глобалізованому суспільстві є характерним також інше – якісне значення, яке полягає в тому, що вони стають формою культурного самовираження.

У зв'язку з цим переосмисленню піддається саме поняття комунікації. Комунікація розуміється сьогодні не тільки як спілкування або зовнішній взаємозв'язок індивідів, культур, людини і природи. Вірніше буде сказати, що у спілкуванні все більше вбачається функція «дзеркала» індивідуальності, тобто воно починає розглядатися як глибинна структура людської свідомості, яка формує життєвий світ людини. Іншим феноменом, яким можна охарактеризувати новітню ситуацію комунікації,

є таке явище, як артизація, що полягає у проникненні артпрактик у ті сфери життєдіяльності людини, які раніше належали до компетенції ремесла, науки або просто були повсякденними практиками.

Розуміння комунікації як найважливішої ланки в суспільстві і як способу передачі інформації та поширення знань поступається місцем більш широкому розумінню цього явища як процесу, в якому символічно оформлюється і заново формується наша ідентичність і який чинить істотний вплив на всі сторони людського життя. Соціальні зв'язки і відносини кожного з нас, загальний світ значущих об'єктів і подій, наші почуття і думки, наші способи вираження цих соціально сконструйованих реалій утворюють комунікативний простір. У цій конститутивній моделі комунікації її складові елементи (учасники, їх повідомлення, думки, почуття, а також канали і коди) не закріплюються раз і назавжди в певній конфігурації, а рефлексивно складаються в самому процесі комунікування.

Однією із відкритих проблем, що виникають в описаному вище контексті, є співвідношення комунікативних моделей, що пропонуються, з одного боку, наукою з її логічним апаратом осягнення дійсності, а з іншого боку, мистецтвом, яке вибудовує модель дійсності на основі відчуттів та апелює до емоцій і глибинних архетипів людської свідомості. Наука і мистецтво з даної позиції, утворюють два альтернативні способи передачі інформації, які у сучасних реаліях співіснують у одному комунікативному просторі соціуму. Необхідно

відзначити незаперечний факт суперництва: наука і мистецтво можуть не тільки впливати одне на одне, але і змагатися в деяких відкриттях, причому в галузі осягнення як природи, так і вимірів людської свідомості. Зокрема, мистецтво належить до однієї із тих сфер, які осмислюються і досліджуються наукою. Проте, хоча наука у своєму розвитку може привнести в інформаційну сферу людства велику кількість нових та потрібних знань, але вона ніколи подібно до мистецтва не буде емоційно близькою до людської свідомості, оскільки вона не володіє арсеналом засобів впливу на відчуття людини (Кримський, 1996).

Крім означеного вище, існує ще одна сфера, в якій наука і мистецтво перетинаються. Цією основоположною сферою людської свідомості, а також елементом будь-якого продукту творчості та мистецтва є уява. Остання виступає в якості універсального принципу художньої рефлексії, який проявляється у всіх видах мистецтва, в тому числі і тих, предметний зміст яких порівняно з літературою менш визначений, – музиці, танці, архітектурі тощо. Уява в цих випадках виступає як специфічна здатність розкривати все те, що не можна виразити через посередництво логіки та її понятійного апарату. Образна асоціативність, властива образотворчому мистецтву, музиці і танцю, вроджена здатність до влучної спостережливості у художника, осягнення такої деталі, через яку вся змістова суть висвітлюється в її характері та повноті, можливість фіксації на полотні, можливість зупинити момент, наділений повнотою життя, – ці та інші особливості мистецтва апелюють не тільки до почуттів, але і до всіх природних здібностей сприйняття в їх складному синтезі, активно впливають також на інтелектуальну сферу людини, сприяючи засвоєнню інформації та поглиблюючи її розуміння (Collingwood, 2014).

З огляду на сказане зазначимо, що засоби мистецтва можуть виконувати моделюючу функцію у процесі соціальної комунікації, зокрема в освіті і науці, виступаючи в якості комунікаційної технології, за допомогою якої відбувається здійснення трансляції соціокультурного досвіду, виявлення культурних трансформацій та проявляється можливість їх прогнозу. Знакова мова моделей мистецтва, застосована в науці, може допомогти краще

зрозуміти будову світу і місце людини в ньому. У даному сенсі мова знаків – це умовна мова, яка поєднує світ і людину, дозволяючи вловити взаємозв'язки і закономірності досліджуваних явищ. Тільки мова символів може найбільш повно розкрити природу речей, оскільки вона передає матеріальними засобами те, що знаходиться за межами матерії, абстрагуючись від дійсно видимого, апелюючи до самої суті речей (Карась, 2008).

З огляду на сказане **мета** даного дослідження – описати передумови створення комунікаційних моделей знання, визначити наявну методологічну базу, яка зумовлює розуміння даної проблеми, та намітити загальні перспективи застосування комунікативного моделювання у культурних практиках сучасності.

Виклад основного матеріалу. Складність аналізу науково-дослідної літератури із тематики комунікаційних моделей пов'язана з тим, що це явище буквально «розосереджене» у різних відсіках фундаментальних суспільних наук – філософії, психології, соціології, антропології, педагогіки, культурології. Така ситуація цілком природна і зрозуміла. В умовах становлення інформаційного суспільства комунікація займає місце однієї з провідних соціальних практик і з цієї причини неминуче потрапляє в сферу дослідницького інтересу представників різних галузей наукового знання – технічних, природничих, гуманітарних. У рамках кожного з цих напрямків теоретичний аналіз комунікаційних явищ здійснюється під фаховим кутом зору та визначається специфікою об'єкта і предмету кожної конкретної науки.

Умовно все різноманіття літератури з теми дослідження можна розділити на чотири блоки. Перший (найбільший блок) представлений літературою, яка розкриває значення комунікативних процесів у вивченні культурної динаміки. Другий блок вводить семіотичну розмірність комунікативного простору. Третій блок присвячений роботам, які визначають методику вивчення структури комунікативного простору. Четвертий блок розкриває окремі аспекти теми у зв'язку з введенням поняття «модель» у практику комунікаційних досліджень, а також розглядає різноманіття комунікаційних моделей, цілей і умов їх створення.

Розглядаючи проблему значення комунікації в соціальному вимірі в сучасних дослідницьких

парадигмах, ми звернулися до праць таких класиків західної філософії, як Ю. Габермас (комунікативна дія), Н. Луман (системна теорія комунікації), К.-О. Апель (ідеальна мовна комунікативна спільнота), які знаходять і аналізують джерела соціальних смислів у комунікації. Серед вітчизняних дослідників важливими для розкриття специфіки комунікативних процесів є праці А.М. Єрмоленка, Т.В. Андрущенко, Є. Бистрицького, С. Квіта. Необхідно також вказати праці М. Полані, який розкриває специфіку особистісного пізнання. При аналізі застосовності синергетичної парадигми до осмислення фундаментальних когнітивно-комунікативних стратегій важливе значення має концепція Л.П. Киященко.

Другий блок літератури був позначений нами як семіотичний. Питання про вивчення комунікативного простору як знакової системи ми пов'язуємо з трьома семіотичними традиціями в науці (Ч.С. Пірс, Ф. де Соссюр і Г. Фреге). Ці дослідження ознаменували становлення семіотики як науки.

У семіотиці виділяють дві різні традиції, що походять відповідно від Ф. де Соссюра і К.С. Пірса. Роботи Р. Барта, Ж. Бодрієра, Ж. Дерріда, Л. Гельмслева, Ж. Крістєвої, К. Леві-Стросса і К. Метца належать до французької, «семіологічної» традиції Ф. де Соссюра, в той час як праці Ч.У. Морріса, К. Огдена, І. Річардса і Т. Сібока належать до англо-американської, «семіотичної» традиції Ч.С. Пірса. Ці два напрямки об'єднуються семантико-прагматичною теорією У. Еко. Серед українських дослідників, чії узагальнення та критичне осмислення французької семіотики є важливими для нашої тематики, варто назвати роботи С.В. Куцепала. В останні роки, однак, на Заході все частіше говорять про «поворот до Пірса» та його «семіотики». Оскільки семіотика К.С. Пірса і його послідовників робить акцент на процесуальності семіозу, знак у рамках цієї традиції визначається як тріадичне відношення, що індукує динамічний процес інтерпретації. Вивченням спадщини Ч.С. Пірса займаються В. Нет і У. Еко, а також А. Карась, В.В. Кирющенко, К.Д. Скрипник, Ю.В. Шатін та інші вчені.

Література третього блоку орієнтована на розуміння того, що вивчення динаміки комунікативного простору вимагає постнекласичного

уявлення. Так, філософсько-антропологічна спрямованість вивчення комунікативного простору вводить в проблемне поле роботи поняття «подія», яке ми розглядаємо згідно з уявленням А.Н. Уайтхеда про процесуальність і узгодженість подій у Всесвіті. Свій внесок в обґрунтування необхідності використання поняття «подія» зробили такі філософи, як Л. Вітгенштейн, Ж. Делез, М. Фуко, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, Г.-Г. Гадамер, М.М. Бахтін, Ж.І. Свірський. Окремо в цій галузі виокремимо категорію комунікативного акту (дії), в основі чого лежить діалогічний характер мовної культури, у зв'язку з чим актуальними в гуманітарних науках стали проблеми вивчення тексту як основної форми спілкування. Специфіка комунікативного простору в антропологічному аспекті представлена працями Ю.М. Лотмана, Н.Д. Арутюнової, Н.С. Болотнової, Т.А. ван Дейка, В.В. Петрова, В.В. Тюпи, Ю.Г. Легенького, Н.В. Хамітова, О.М. Кузя.

Що стосується четвертої групи джерел, то вона визначається змістом дослідження. Це роботи, пов'язані з вивченням понять «модель» і «моделювання» в практиці філософської та наукової думки. Ми звернулися до досліджень М. Вартофського, Б.А. Глинського, Ю.В. Дашка, І.Б. Новіка, Б.Н. Пойзнера, В.С. Ратнікова, В.Н. Садовського, Д.Л. Ситникова, В.А. Штоффа. Окрему велику підгрупу становлять роботи, що представляють практику комунікативного моделювання. Це роботи Г. Лассуелла, Р. Бреддока, К. Шеннона, У. Уівера, Т. Ньюкомба, У. Шрамм, П. Лазарфельда, Дж. Гебнера, М. Маклюєна, Б. Вестлі, М. ДеФлер, Р.О. Якобсона, Ю.М. Лотмана, У. Еко.

Різноманіття наведених робіт свідчить про актуальність впровадження практики комунікативного моделювання, що є важливим моментом у інтеграції науки та мистецтва в сучасному глобалізованому суспільстві.

Науку і мистецтво об'єднує те, що вони, будучи частинами єдиної духовної культури, формують особливий світогляд, однак специфічна мова мистецтва часто є більш ефективною. Якщо торкнутися сфери гуманітарних наук, то можна побачити, що жоден чітко вибудований соціологічний аналіз не дасть людині такого красномовного уявлення про життя конкретного народу, як, наприклад, художня

література, романи, сюжетна дія яких моделює певні соціокультурні реалії. Давньогрецьке мистецтво і філософія становлять яскравий приклад свідомого рефлексивного подолання міфопоетичного мислення і міфу як породжених на основі цього мислення творчих образних продуктів. Що стосується природничих наук, то історія знає безліч спроб перевести мову гармонії в мистецтві у мову математики і фізики. Піфагорійці вважали музику і математику засобом очищення душі від гріховного зв'язку. В основі музичної гармонії лежать відкриті піфагорійцями правильні числові відносини, які визначають музичні інтервали. На формування математики істотно вплинули архітектура і скульптура, звідки і пішли поняття пропорцій і симетрії. Наука для художників і мислителів, які жили в епоху Відродження, означала шлях до справжнього мистецтва, справжньої природи. Зокрема, тут можна згадати ставлення до науки Леонардо да Вінчі, який зводив мистецтво в ранг спеціальної науки.

Окремою темою в моделюючому потенціалі комунікативних засобів мистецтва виступає тілесність. Так, зокрема, форма пов'язує людину з навколишніми речами, доводить наявність органічного зв'язку навколишньої природи з органами власного тіла «творця», а в цьому природному несвідомому інстинкті «володіти» речами завжди практично спостерігається тенденція, якщо перефразувати слова Ж. Бодріяра, поглинати їх речовину через поїдання і асиміляцію (Гомілко, 2001). Моделюючий потенціал тілесності полягає у можливості пластичного моделювання як в аспекті його філософського антропологічного дослідження в якості об'єму, що мислиться, чуттєвості, власного тіла, тіла «іншого», як поверхні дотику, гармонії, ритму, інтонації, руху, так і в практичному сенсі, дозволяючи у чуттєво доступній формі «осягнути» закони науки. Саме в даному сенсі М. Полані говорить про так звані «мовчазні» види знання і «неявний», «невиявлений зміст», а також задоволення від усвідомлення чи «осягнення» суті речей. Таке задоволення може досягатися лише у чуттєвій формі. Вчений зазначає, що задоволення потреб та сприйняття – це першопочаткові елементи двох типів інтелектуальної поведінки, які на вищому і тим не менш неартикульованому рівні виявляються у двох типах

навчання – практичному і пізнавальному (Polanyi, 1980).

Висновки. Оскільки людина все більше оточується надскладними системами, устрій яких неможливо вивчити за досить короткий час, одним із способів пізнання дійсності є комунікативне моделювання. Сучасний етап розвитку практики моделювання в цілому і комунікативного моделювання зокрема характеризується широкою варіативністю в плані визначення, класифікації та функцій моделей і моделювання. Усе це створює «плутанину з моделями» (за твердженням М. Вартофського), в результаті чого відбувається стрімке зростання числа «дивних» сутностей, не пов'язаних одна з одною, які називаються комунікативними моделями. При цьому модель відтворює деякі характеристики змодельованого об'єкта і є умовним образом дійсності, але не самої реальності. Модель потрібна досліднику для кращої організації його думок про дійсність і виявлення механізмів її дослідження. Це актуалізує звернення до проблеми виявлення структури комунікативного простору як необхідного етапу у вивченні культури. Саме усвідомлення процесів, що лежать в основі комунікативного моделювання, дає можливість виявити механізми впливу комунікативного простору на процеси соціокультурної динаміки.

У даному сенсі різке зростання темпів інформаційно-технічного прогресу призвело до збільшення обсягів інформації, що зберігається і передається, тобто до кількісного збільшення інформації. Інформаційні процеси створюють і перетворюють знаки, значення, символи, утворюючи єдиний інформаційно-семіотичний простір, який був визначений Ю.М. Лотманом як семіосфера. У цьому просторі знак не є застиглим об'єктом впливу, він змінюється, деформується, може бути «порожнім» і «переповненим» смислами. Усе це актуалізує вивчення особливостей знакової динаміки в комунікації. Сучасний комунікативний простір – це нестійке, мінливе явище, де суб'єкти і об'єкти співіснують і пов'язуються один із одним своєю процесуальністю, динамікою, незавершеністю, невловимістю від жорстких причинно-наслідкових зв'язків. Комунікативні процеси різноманітні, тому систематизувати їх необхідно з виділенням домінуючих процесів на основі відповідної методологічної бази, яка

може являти собою постнекласичну методологію, що відкриває можливість вивчення нелінійної динаміки складних відкритих систем, до яких відносяться соціокультурні системи.

Людина, знаходячись у комунікативному просторі, створює власне комунікативне середовище. Інакше кажучи, саме людське буття складається із актів комунікації та інтеракції. Різні події формують складний мозаїчний текст сучасної культури, в якому комунікативний

простір як простір спілкування є фактором, що становить життєвий світ людини. Однак полілокальний стан світу свідчить про зміну самої основи сучасного порядку. Його мозаїчна основа – переплетення різних елементів культури, які не можна звести до єдиного фундаменту. Ось чому вивчення факторів, що впливають на сучасну культуру, є актуальним і являє собою необхідний етап у вивченні соціокультурної дійсності.

Список використаних джерел:

1. Collingwood, R.G. (2014). *The Principles of Art*. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing. 347 p.
2. Polanyi Michael. (1980). *Personal Knowledge. Towards A Post-Critical Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press. 344 p.
3. Sebeok Thomas A. (2001). *Signs: An introduction to Semiotics. Second Edition / Th. A. Sebeok.* – Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press. 193 p.
4. Андрущенко, Т.В. (2011). Комунікативні чинники толерантності. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Вип. 51 (№ 9). С. 497–503.
5. Бистрицький, Є. (2020). Культура і комунікація в глобальному світі. Київ: Дух і літера. 416 с.
6. Гомілко, О. (2001). *Метафізика тілесності*. Київ: Наукова думка. 238 с.
7. Джеймсон, Ф. (2008). *Постмодернізм або логіка культури пізнього капіталізму*. Київ: Курс. 504 с.
8. Ділі Джон. (2000). *Основи семіотики*. Пер. з англ. А. Карась. Львів: Арсенал. 232 с.
9. Єрмоленко, А.М. (1999). *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра. 488 с.
10. Карась, А. (2008). Семіотична перспектива інтерпретації реальності як дійсності. Київ: Філософська думка. Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України. № 5. С. 16–29.
11. Кримський, С.Б. (1996). Трансформація методологічної свідомості науки. *Наука та наукознавство. Міжнародний науковий журнал*. № 3-4. С.32-38.
12. Крістева, Ю. (2004). *Полілог*. Пер. з фр. П. Тарашука. Київ: Юніверс. 480 с.
13. Кузь, О.М. (2010). Репрезентації суб'єктності в постсучасності. Харків: ФОП «Лібуркіна Л.М.», ІНЖЕК. 312 с.
14. Куцепал, С.В. (2004). *Французька філософія другої половини ХХ століття: дискурс із префіксом «пост-»*. Київ: ПАРАПАН. 324 с.
15. Легенький, Ю.Г. (2023). Соціальний дизайн: образ і документ в часові та просторі культури [монографія]. Київ-Переяслав-Ніжин : видавець «Лисенко М.М.» 383 с.
16. Легенький, Ю.Г. (2012). *Мир как культура. Культура как мир (очерки дифференциальной культурологии)*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 488 с.
17. Пітерс, Дж.Д. (2004). *Слова на вітрі: історія ідей*. Пер з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «КМ Академія». 302 с.

References:

1. Collingwood R.G. (2014). *The Principles of Art*. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing. 347 p.
2. Polanyi Michael. (1980). *Personal Knowledge. Towards A Post-Critical Philosophy*. Chicago. The University of Chicago Press. 344 p.
3. Sebeok Thomas A. (2001). *Signs: An introduction to Semiotics. Second Edition*. Toronto-Buffalo-London. University of Toronto Press. 193 p.
4. Andruschenko T.V. (2011). *Komunikatyvni chunnuky tolerantnosti. [Communicative Factors of Tolerance.]* Gileya: naukovy visnyk. Zbirnyk naukovykh prac. Vyp. 51 (9). S. 497–503. [In Ukrainian].
5. Bystrytskyi Ye. (2020). *Kultura i komunikatsiia v hlobalnomu sviti [Culture and communication in the global world]*. Kyiv : Dukh i litera [in Ukrainian].
6. Gomilko O. (2001). *Metafizyka tilesnosti. [Metaphysics of Corporeality.]* Kyiv: Naukova dumka. 238 s. [In Ukrainian].
7. Dgeymison F. (2008). *Postmodernizm abo logika kultury pizn`ogo kapitalizmu. [Postmodernism or the Logic of Culture of Late Capitalism.]* Kyiv: Kurs. 504 s. [In Ukrainian].

8. Dili Djon. (2000). *Osnovy semiotyky. [Fundamentals of Semiotics.]* Lwiv: Arsenal. 232 s. [In Ukrainian].
9. Yermolenko A.M. (1999). *Komunikatyvna praktychna filosofija. [Communicative Practical Philosophy.]* Kyiv: Libra. 488 s. [In Ukrainian].
10. Karas` A. (2008). *Semiotuchna perspektyva interpretaciji real`nsti yak diysnosti. [Semiotic Perspective of Interpreting Reality as Actuality]* Kyiv: Filosofska dumka. № 5. S. 16-29. [In Ukrainian].
11. Kristeva Yu. (2004). *Polilog. [Polylogue.]* Kyiv: Yunivers. 480 s. [In Ukrainian].
12. Kuz` O.M. (2010). *Reprezentaciji cubjektynosti v postsuchasnosti. [Representation of Subjectivity in Postmodernity.]* Harkiv: FOP Liburkina L.M., INZSHEK. 312 s. [In Ukrainian].
13. Kuzepal S.V. (2004). *Francuz`ka filosofija drugoji polovyny XX stolittja: dyskurs iz prefiksom "post-". [French Philosophy of the Second Half of the Twentieth Century: Discourse with the Prefix "Post-".]* Kyiv: PARAPAN. 324 s. [In Ukrainian].
14. Legen`kiy Yu.G. (2023). *Sozial`nyj duzajn: obraz I document v chasovi ta prostori kul`turu. [Social Design: Image and Document in the Temporal and Space of Culture.]* Kyiv-Pereyaslav-Nischyn : vydavets Lysenko M.M. [In Ukrainian].
15. Legen`kiy Yu.G. (2012). *Mir kak kul`tura. Kul`tura kak mir (ocherki differenzialnoy kul`nurologii). [World as a culture. Culture as the World (Essays on Differential Cultural Studies).]* Kyiv: NPU im. M.P. Dragomanova. 488 s. [In Ukrainian].
16. Piters Dj. D. (2004). *Slova na vitri: istorija idey. [Words in the Wind: A History of Ideas.]* Kyiv: Vyd. Dim "KM Akademiya". 302 s. [In Ukrainian].